

K METODĚ A DOKUMENTACI ARCHEOLOGICKÉHO TERÉNNÍHO VÝZKUMU NA POHANSKU

Archeologický výzkum na Pohansku je prováděn se snahou po důsledném využití moderních archeologických metod. Metodický systém výzkumu a jeho dokumentace byl speciálně pro Pohansko vypracován a stále zpřesňován kolektivem vědeckých a technických pracovníků katedry s přihlédnutím k našim i zahraničním publikacím věnovaným této problematice, jakož i nejnovějším poznatkům získaným přímo na jiných archeologických lokalitách.

Mapování terénu Pohanska, přizpůsobené úkolům výzkumu, bylo provedeno ještě před zahájením vlastních výzkumných prací (vykopávek) Oblastním ústavem geodézie v Brně počátkem roku 1959. Hradiště Pohansko a jeho přilehlé okolí bylo zmapováno na čtvercové ploše 1 km² v měřítku 1 : 1000 s vrstevnicemi po 20 cm. Tato čtvercová plocha byla rozdělena na 100 ha, které byly v rozích (průsečících) hektarových čtverců vyznačeny na mapě, v terénu pak železnými trubkami. Kromě toho bylo v tomto prostoru vyměřeno 183 výškových bodů, které jsou na mapě označeny s udáním absolutní výšky a v terénu trvale fixovány výškovými očíslovanými kameny.

Sít sektorů a čtverců. Pro potřebu výzkumu byla celá čtvercová plocha (1 km²), orientována svými stranami přesně podle světových stran, rozdělena na čtyři základní čtvercové sektory (500 × 500 m), označena písmeny A, B, C, D. Tato základní sektorová síť byla dále soustavně rozšiřována, poněvadž výzkum na některých místech přesáhl hranici uvedených čtyř základních sektorů (např. v jihozápadním předhradí byly vymezeny sektory L, N, O). Každý sektor je opět rozdělen sítí čtverců 5 × 5 m, tedy 100 × 100 čtverců (celkem 10.000 čtverců) v každém sektoru. Tyto pětimetrové čtverce jsou vždy číslovány 1 až 100, a to ve směru poledníkovém od severu k jihu a ve směru rovnoběžkovém od východu k západu. Tím každý jednotlivý čtverec dostává jednu provždy konstantní číslo, jímž je jak na mapě, tak v terénu přesně fixován. Toto označení má např. tuto podobu: A 3—58 (A = sektor, 3 = pořadí čtverce od východu na západ a 58 = pořadí čtverce od severu k jihu). Tento systém umožňuje označit podle potřeby též ve čtverci kterýkoliv čtverečný metr, což je opět vyjádřeno číslem např.: A 3—58/24; (2 = pořadí metru od východu k západu, 4 = pořadí metru od severu k jihu), obdobně též jednotlivé body v cm (např.: A 3—58/56.410) a konečně i hloubku v cm (např.: A 3—58/ $\frac{24}{25}$, nebo A 3—58/ $\frac{56.410}{25}$).

S k r ý v k a zkoumané plochy se na Pohansku prováděla tak, že se v jednotlivých čtvercích (5×5 m) po vrstvách asi 20 cm silných odstraňovala tmavá povrchová humusovitá vrstva až k žlutě zbarvenému sterilnímu podloží (do hloubky 40–70 cm). Nálezy z každé vrstvy se evidovaly zvlášť. In situ se ponechávaly kusy kamení a mazanice, zejména jejich shluky a celá seskupení. Na podloží se hroby a zahloubené objekty povětšinou zřetelně jevíly tmavším zbarvením.

Jednotlivé zkoumané čtverce se zprvu oddělovaly kontrolními profily 50 cm širokými. Později se však ukázalo, že stačí ponechat v rozích stýkajících se čtverců hranolovité bločky (v půdorysu 50×50 cm), které usnadňovaly zaměřování i nivelaci a umožňovaly sledovat půdní a stratigrafické vztahy. Bločky, seskupení kamenů apod. se odstraňovaly v závěrečné fázi výzkumu.

Výplň hrobových jam nebo objektů se vybírala po vrstvách drobnými nástroji, pečlivě kontrolovala a zpravidla prosívala nebo proplachovala. Kameny nebo jejich skupiny se ponechávaly stát tak dlouho, pokud to dovoloval výzkum. Zvláštní pozornost byla věnována sekundárním zásahům do hrobu. Kostry byly ponechány v původním uložení, dokud nebyla provedena veškerá dokumentace. Osteologický materiál byl vybírán bez ohledu na jeho zachovalost zásadně kompletně a předáván Antropologickému ústavu přírodovědecké fakulty UJEP v Brně ke konservaci a vědeckému zpracování. Po vyzvednutí kostry bylo nakonec pozorně prozkoumáno dno hrobu, kde se mnohdy nacházely předměty patřící původně ke kostře.

D o k u m e n t a c e výzkumných prací, jejich výsledků i nálezů, se prováděla průběžně a dokončení jednotlivých úkonů bylo evidováno na zvláštním evidčním listě.

Dokumentace výzkumu sestává celkem ze šesti základních složek, které se vzájemně doplňují a kontrolují. Jsou to: písemná dokumentace (náleзовé zprávy), dokumentace kresebná, fotografická, nivelační deník, dokumentace nálezů a inventář.

P í s e m n á d o k u m e n t a c e, především tzv. polní náleзовé zprávy, tvoří základ dokumentace výzkumu. Je prováděna přímo v terénu v průběhu výzkumu jednak podle čtverců, jednak podle jednotlivých hrobů a sídlištních objektů a to tak, aby vyčerpávajícím způsobem zachytila práci a situaci v různých fázích výzkumu, jeho výsledky a nálezy nejen slovem, ale též orientačními kresbami, jak situací kostry, tak i umístění nálezů u kostry a jejich zobrazení obrysou kresbou zpravidla v měřítku 1 : 1 a s uvedením rozměrů. Snahou bylo, aby již polní náleзовé zprávy podávaly vyčerpávajícím způsobem výsledky výzkumných prací a náleзовé okolnosti.

K r e s e b n á d o k u m e n t a c e se provádí souběžně s písemnou dokumentací — jako její nedílná součást — podle čtverců 5×5 m na pláncích v měřítku 1 : 20 půdorysně a podle potřeby též bokorysně s uvedením absolutních výšek význačných bodů. Jednotlivé fáze (vrstvy) a situace výzkumu jsou zakresleny vždy samostatně, takže každý zkoumaný čtverec, případně objekt, má zpravidla několik plánů. Při výzkumu zvlášť důležitých objektů a valu se zhotovují vrstevnicové plány s vrstevnicemi po 5 a 10 cm. Podle potřeby se plány větších či menších úseků výzkumu zakreslují v různých měřítkách, povětšinou menších (1 : 100, 1 : 200, 1 : 1000 apod.), zpravidla na podkladě čtvercových plánků 1 : 20.

Všechny nalezené předměty jsou kresleny, střepový materiál ve výběru.

Fotografická dokumentace se v podstatě řídí týmiž zásadami jako kresebná dokumentace. Zhotovuje se fotografie černobílá, barevná; úzký film (16 mm) černobílý i barevný; diapositivy (5 × 5 cm), ponejvíce barevné. Při fotografování s výšky (kolmé) se používá osmimetrové dvouramenné pohyblivé věže. Fotografie čtverců 5 × 5 m se pořizují se značným překrytím, aby bylo co nejméně zmenšeno okrajové zkreslení snímku. Každý hrob i objekt se zásadně fotografuje v celkovém pohledu i v detailních záběrech s přihlédnutím k důležitým fázím výzkumu. Pro celkové záběry na pohřebišti byla na jižním okraji výzkumu postavena 10 m vysoká kovová věž z trubek. Kromě toho pro takové snímky bylo použito výškových protipožárních žebříků až 20 m dlouhých. Příležitostně se provádí též letecké snímkování hradiska nebo zkoumaných ploch z letadla nebo z vrtulníku. Pokusně bylo zkoušeno fotografování pomocí meteorologických balónů. I když výsledky byly uspokojivé, bylo od této metody pro technickou náročnost upuštěno. Stejně jako u kresebné dokumentace jsou všechny předměty fotografovány, kovové předměty (zejména železné) před konservací a znovu po konservaci; kromě toho jsou pořizovány rentgenové snímky. Střepový materiál je kresebně a fotograficky dokumentován ve výběru.

Fotografické terénní záběry i fotografie jednotlivých nálezů jsou evidovány ve zvláštním deníku s uvedením příslušných údajů. Každý negativ je archivně zaregistrován též pozitivně na zvláštní evidenční kartě.

Při nivelaci se používá teodolitu jednak k zjištění absolutních výšek, které se zanášejí přímo do plánů a pro kontrolu do nivelačního deníku, jednak rovněž při rozměřování terénu na čtverce.

Dokumentaci nálezů je věnována velká pozornost, poněvadž jejich záměna — zejména u hrobů nebo objektů by mohla vést k nesprávným závěrům. Proto již při vyzvednutí ze země jsou jednotlivé předměty sáčkovány s uvedením čísla sáčku, čtverce, případně i místa uložení ve čtverci, čísla hrobu nebo objektu a hloubky. V polní nálezové zprávě jsou jednotlivé předměty uváděny číslem sáčku, důležitější předměty popisem, kresbou a uvedením rozměrů. Po laboratorním zpracování je vepsáno též inventární číslo, jímž byl předmět označen.

Inventář nálezů obsahuje kromě běžných údajů o inventovaném předmětu (číslo, stručný popis, rozměry, případně kresba aj.) též číslo čtverce, hrobu nebo objektu, hloubku a číslo sáčku, jímž byl předmět při výzkumu původně evidován.

Konservace a restaurace nálezů se provádí v keramické a chemicko-fyzikální laboratoři. Velká pozornost je věnována kovovým předmětům, které jsou zpracovávány přednostně, poněvadž po vyzvednutí ze země proces koroze rychle pokračuje. Ještě před konservací jsou předměty fotografovány a podle potřeby též rentgenovány. Pro konservaci předmětů ze stříbra a barevných kovů byla v naší chemicko-fyzikální laboratoři vypracována speciální conservační metoda (rekristalizace), kterou se kov renovuje do původního stavu. Pokud je třeba provést na předmětu rekonstrukční úpravu, je používáno zpravidla těch technik, jimiž pracoval velkomoravský „řemeslník“. Všechny rekonstrukční zásahy jsou u každého předmětu zachyceny na zvláštních kartách.